

<https://doi.org/10.36818/2071-4653-2023-5-3>

УДК 338.5

JEL L83, H56

А. А. Моца

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри географії та туризму Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II, м. Берегове
e-mail: andriy.motsa@gmail.com,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2603-6269>

Д. Ю. Кожемякін

аспірант кафедри фізичної географії та картографії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, м. Харків
e-mail: dmitrokozemakin@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-0416-6522>

І. Г. Шишкін

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри регіональних студій Національного університету «Острозька академія», м. Острог
e-mail: ivan.shyshkin@oa.edu.ua,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4233-2156>

РОЗВИТОК ВНУТРІШНЬОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

Розглянуто особливості розвитку туристичної сфери відповідно до обмежень і викликів воєнного часу. Розкрито характерні ознаки поведінки потенційних туристів і виокремлено напрями активного розвитку сучасної сфери внутрішнього туризму в Україні. Визначено специфіку туристичних локацій прифронтових територій, західних і центральних областей, а також солідарного та волонтерського туризму. На конкретних прикладах з'ясовано особливості сфери гостинності та індустрії розваг. Зазначено, що після війни для українських та іноземних туристів будуть цікавими й пізнавальними екскурсійні тури в місця, де проходили активні бойові дії або які були раніше окуповані, а також на об'єкти, що утворилися внаслідок війни (місця масових поховань або битв, оборонні споруди тощо). Виділено деякі об'єкти ресурсної бази воєнного туризму, сконцентровані в Донецькій (Краматорськ, Піски, Маріуполь та ін.), Київській (Буча, Ірпінь, Гостомель, Бородянка), Харківській (Ізюм, Харків), Херсонській (Чорнобаївка) та Одеській (о. Зміїний) областях. Оскільки географія розміщення оборонних споруд в Україні достатньо широка, інші області також є перспективними в цьому напрямі.

Ключові слова: туризм, туристичні локації, внутрішній туризм, медичний туризм, зелений туризм, воєнний туризм, війна.

Motsa A. A., Kozhemyakin D. Yu., Shyshkin I. H. Development of domestic tourism in Ukraine during full-scale Russian aggression

The article examines the peculiarities of the development of the tourism sector in accordance with the challenges and restrictions of wartime. The article reveals the trends and peculiarities of the behavior of potential tourists today: the preference for booking a health resort, vacation as far away from air raids and explosions as possible; key requirements – uninterrupted availability of light, connection, and water, as well as availability of bomb shelters and air raid shelters; narrowed time frame for planning a trip, etc. The author highlights the directions of active development of the modern sphere of domestic tourism in Ukraine – medical and sanatorium tourism, green and ethno-gastronomic tourism, and military tourism, which has further prospects in the post-war recovery. The specifics of locations in the western and central regions, as well as frontline areas, are identified. The most popular are the safer regions of western Ukraine – Chernivetska, Lviv, Zakarpatska, Ivano-Frankivska, and Kyivska oblasts, which have retained their tourist potential. As for tourist locations in the frontline areas, the author notes the provision of such types of tourist services as excursions, individual tours, information services, counseling, volunteer assistance to IDPs, etc. Medical tourism is manifested in the form of assistance and treatment of military personnel and their rehabilitation. The emergence of solidarity and volunteer tourism is considered. The purpose of this form of travel is a conscious desire to support local communities and local businesses that have been directly affected by the occupation (paying for lunch in a cafe or restaurant in Bucha, a tasting visit to a mushroom farm in Yablunivka, etc.). Military tourism is a type of tourism that involves visiting areas associated with military operations. Some objects of the military tourism resource base concentrated in Donetska, Kyivska, Hersonska, and Odeska oblasts are identified.

Keywords: tourism, tourist locations, domestic tourism, medical tourism, green tourism, military tourism, war.

Постановка проблеми. Туристична діяльність в Україні зазнала значних утрат унаслідок російської військової агресії, а в регіонах у зоні бойових дій або поруч вона взагалі припинилась; пошкоджено та зруйновано безліч туристичних об'єктів: 1804 об'єкти культури, 348 релігійних споруд, 343 об'єкти спорту, 164 – туризму (дані на 06.2023 р.). Сума прямих збитків, завданих інфраструктурі сфер культури, релігії та туризму, становить 2,4 млрд дол. США. Загальні непрямі втрати туризму – 4,4 млрд дол. США [1, с. 15]. Значні втрати туристичного потенціалу та руйнування туристичної інфраструктури зафіксовані в Запорізькій, Дніпропетровській, Сумській, Харківській, Донецькій, Луганській, Одеській та Херсонській областях.

Незважаючи на встановлені обмеження та бойові дії, які тривають у багатьох областях України, туристична сфера продовжує активно працювати в безпечних регіонах. Сьогодні туристична діяльність має певні особливості та тенденції, які потребують розгляду й аналізу для встановлення перспектив у повоєнному відновленні.

Аналіз останніх досліджень. О. Роїк та О. Недзвєцька зосередилися на переосмисленні ролі туристичної сфери, яка є об'єктом і суб'єктом політичного процесу, економічним атрактором і соціальним відновлювачем. Науковці також дослідили факти злочинів російських окупантів проти культурної спадщини України та їхні наслідки. Н. Габчак і С. Габчак проаналізували внутрішній туризм в Україні, визначивши тенденції та проблеми, указали на можливості його розвитку в період війни. О. Тхожевський та Ю. Миронов визначили перспективи відновлення сфери туризму на основі аналізу специфіки внутрішнього туризму в Україні в умовах воєнного часу. Н. Малярчук та О. Чірва розглянули доцільність розвитку військового туризму (воєнного туризму, мілітарі-туризму, «темного» туризму) під час і після російсько-української війни. М. Рейманн, О. Корнус, Н. Венгерська, В. Холодок, В. Пацюк і Х. Паланг проаналізували туристичний бізнес у воєнних умовах, а також розробили практичні поради для його майбутнього відновлення на прифронтових територіях України. Позитивно оцінюючи внесок згаданих науковців у дослідження проблеми, зауважимо, що є низка аспектів, які потребують більш детального вивчення. Наприклад, потрібно докладніше охарактеризувати загальний стан туристичної галузі під час війни. Важливим є аналіз як особливостей розвитку туристичної сфери відповідно до викликів та обмежень воєнного часу, так і тенденцій та особливостей поведінки потенційних туристів. Потрібно також виокремити напрями активного розвитку сучасної сфери внутрішнього туризму в Україні, визначити специфіку локацій західних і центральних областей та прифронтових територій, розглянути появу солідарного та волонтерського туризму, з'ясувати особливості сфери гостинності та індустрії розваг на конкретних прикладах. Ураховуючи зазначене, можна стверджувати, що проблема вивчення внутрішнього

туризму в Україні є надзвичайно актуальною і містить значний потенціал для подальших досліджень.

Метою статті є дослідження специфіки розвитку внутрішнього туризму в Україні під час повномасштабної російської агресії.

Основні результати дослідження. На території України є історичні, географічні, природні, соціально-демографічні та економічні передумови для розвитку різних видів туризму. До початку російської-української війни туризм був однією з найдинамічніших галузей господарського комплексу України. Хоча закриті аеропорти, обмежений виїзд за кордон для чоловіків призовного віку та жінок-держслужбовців, вимушений переїзд значної частини населення з територій бойових дій вплинули на можливість подорожувати, проте бізнесмени активно намагаються розвивати внутрішній та в'їзний туризм. За інформацією Української асоціації туристичних агенцій, у 2023 р. порівняно з 2022 р. кількість відпочинкових мандрівок збільшилася на 30% [2].

Керівниця РБК-Україна Travel К. Гончарова вказала на деякі тенденції у вимогах потенційних туристів щодо умов подорожей:

- переважають бронювання санаторно-оздоровчого відпочинку, метою відпочинку є також заспокоєння від повітряних тривог і вибухів;
- частішими стали бронювання соло-турів або сімейні поїздки, а групові тури значно зменшились;
- безперерійна наявність світла, води та зв'язку – ключові вимоги до закладу розміщення;
- звужилися часові межі планування подорожі (в останню хвилину або дуже короткі терміни, «на завтра») [3].

Список доповнює Л. Корчевська. Зокрема, вона вказує на:

- уникання або мінімізацію режимних об'єктів і військових частин на маршруті;
- обмежений пляжний і пішохідний туризм через розташування в місцях, де тривають військові дії або є зони мінування;
- наявність бомбосховища та укриття на випадок повітряної тривоги є вимогою сьогодення: реальність загроз ракетних ударів вимагає дотримання відповідних туристичних стандартів [4, с. 338].

Сьогодні в'їзний туризм характеризується певною активністю. Проте туристами переважно є журналісти, делегації, громадські активісти, представники урядових чи неурядових організацій, волонтери та рідні українців. Вони користуються послугами туристичної сфери (місця розміщення, транспорт, заклади харчування, мовний супровід). Це сприяло появі таких форм туризму, як волонтерський і солідарний.

Протягом повномасштабного російського вторгнення у світі з'явилося більше людей, які мають потребу приїжджати до України із солідарною метою. Наприклад, віце-президентом Асоціації в'їзних туроператорів України О. Казьміною разом з

командою було організовано мандрівку до Добропарку поблизу Києва. Добропарк – один з найкращих сучасних приватних дендропарків. Хоча це місце було під окупацією і на території знищені практично всі будинки, проте квіти залишилися. Також проходили різні заходи: благодійний концерт, лекція, майстер-клас для дітей, спільне висаджування на великій клумбі прямих і ароматичних квітів. Перед цим було організовано поїздку до Ірпеня, де висаджували кущі калини біля набережної. Це все є зразком волонтерського туризму [5].

Солідарний туризм – це формат поїздки, метою якої є усвідомлена підтримка місцевих громад і локальних бізнесів, наприклад замовлення обіду в кафе або ресторані в Бучі, працівники якого були під окупацією. Ці надходження власники зможуть використовувати для відновлення території [6]. Дегустаційний візит на грибну ферму в Яблунівці також є зразком солідарного туризму. Ця ферма відома допомогою на початку повномасштабної війни – на потреби ТрО вони передали 60 тонн печериць. Такі локації потребують туристичних донатів.

Після шоку від початку війни внутрішній туристичний ринок знову почав розвиватися, адаптуючись до наявних реалій. Найпопулярнішими є більш безпечні регіони Західної України – Чернівецька, Львівська та Закарпатська області [7], Івано-Франківська, а також Київська області [8, с. 365], які зберегли туристичний потенціал. Відвідування музеїв і замків, організація походів у гори, лікувально-оздоровчі тури, інші види туризму та відпочинку є в списку пропозицій туристичних компаній. Більшої актуальності набрали агротуризм та його різновиди. Любителі дикої природи можуть відвідати велику кількість місць на Поліссі, озера Світязь на Волині та Синевир на Закарпатті, національний парк «Прип'ять-Стохід», де активно розвивається екологічний туризм. На Київщині активно розвивається сільський туризм. Цьому сприяють особливості клімату, родюча земля та розмаїття замських об'єктів відпочинку. Окрім того, у Київській області функціонує мережа туристичних маршрутів у межах реалізації еногастрономічного проєкту «Дороги вина та смаку України», яка була створена з ініціативи Київської обласної військової адміністрації. Її основні об'єкти – гастрономічні локації: виробники місцевої продукції, відкриті для відвідування, ресторани, гастротуристичні комплекси тощо. Активісти цього проєкту об'єдналися з київськими рестораторами та партнерами-волонтерами, щоб безплатно доставляти власну продукцію на оперативні потреби ЗСУ, у лікарні та людям [9]. Продуктивно запрацював портал «Мандруй Київщиною» як зручний інструмент або дороговказ промоції туристичних локацій, а також як засіб залучення партнерів та інвесторів. Тут зібрана інформація про розроблені традиційні туристичні маршрути області. Пропонуються туристам також і нові локації, які стали трагічно відомими після російської окупації Київщини [8].

Суб'єкти сфери гостинності та індустрії розваг продовжують працювати. Кафе та ресторани, театри та кінотеатри приймають відвідувачів, музиканти та співаки дають концерти. Проте дещо змінився концепт. Київське метро, наприклад, стало одним з концертних майданчиків столиці. У метрополітені почали виступати відомі українські артисти, проводилися прес-конференції президента В. Зеленського, мільярдера Р. Бренсона та низка інших благодійних заходів. На регулярній основі наймасштабніший стендап-проєкт України «Підпільний стендап» організовує мистецько-культурні заходи в Києві та інших містах України. Коміки часто дають благодійні концерти [8, с. 367].

Стосовно туристичних локацій прифронтових територій слід зазначити, що тут надаються такі види туристичних послуг, як екскурсії, індивідуальні тури, інформаційні послуги та консультування, волонтерська допомога ВПО та ін. [10, с. 141].

В умовах війни питання здоров'я стало особливо важливим. Люди обирають відпочинок у безпечному та спокійному місці, де можна відновити фізичне здоров'я та психологічний стан. Також медичний туризм проявляється у вигляді лікування та реабілітації військових. Окрім того, допомога надається пораненим через воєнні дії цивільним. За останні два роки пріоритетом став розвиток саме оздоровчих центрів для реабілітації військових [11]. У післявоєнний період проходити процедури відновлення там зможуть також іноземні туристи.

Багато дослідників та експертів указують на перспективи військового туризму (або воєнного туризму, меморіального туризму, мілітарі-туризму). Він є різновидом туризму, суть якого полягає у відвіданні місцевості, пов'язаної з воєнними подіями [12, с. 37]. Екскурсії та тури в містя, де проходили активні бойові дії, раніше окуповані міста й села, до об'єктів, що утворилися внаслідок війни (місця масових поховань або битв, оборонні споруди тощо), також будуть цікавими як українським, так і іноземним туристам. Дійсно, війни є негативними явищами, оскільки руйнують населені пункти, знищують туристичну інфраструктуру, проте дестинації після відновлення володітимуть низкою переваг. Це будуть своєрідні «живі музеї» з турами військової слави українського народу.

Н. Малярчук і Н. Чірва виділили об'єкти ресурсної бази військового туризму (на вересень 2022 р.). Вони належать до російсько-українського протистояння та сконцентровані в Донецькій (бої за Краматорськ, Писки, Маріуполь та ін.), Київській (Буча, Ірпінь, Гостомель, Бородянка), Харківській (Ізюм, Харків), Херсонській (Чорнобаївка) та Одеській (о. Зміїний) областях. Цей перелік не є остаточним, оскільки інші області також є перспективними в цьому напрямі. Як бачимо, особливим потенціалом володіє схід і південь України. Хоча зараз упровадження будь-яких воєнних турів у зоні бойових дій є протиправним (за винятком журналістської діяльності), проте згодом ці місця

можуть стати визначними туристичними локаціями [12, с. 39-40].

Під час російсько-української війни в районах активних бойових дій було побудовано велику кількість оборонних споруд (завалів, дотів, окопів), які відіграли важливу роль у збереженні життя воїнів та успішному веденні боїв. У майбутньому такі локації будуть популярними серед туристів. Територія металургійного комбінату «Азовсталь» є сучасною укріпленою спорудою, де бійці полку «Азов» місяцями захищали Маріуполь, а мирні жителі міста переховувалися від варварських бомбардувань російських загарбників. Тисячолітньою оборонною спорудою, яка брала участь у російсько-українській війні, є Змієвий вал біля Білогородки (Київська область), який не змогли прорвати ворожі російські війська. Він виконує важливу роль не лише в розвитку військового туризму, а й у патріотичному вихованні, вшануванні пам'яті загиблих і місць боїв, особливо кривавих і переломних. Географія розміщення оборонних споруд є широкою, простягається Київською, Чернігівською, Сумською, Харківською, Луганською, Донецькою, Запорізькою, Херсонською, Миколаївською і Одеською областями [13, с. 65-66].

Варто зауважити, що в нашій країні є значні перспективи для розвитку меморіального туризму. Проте до цього процесу варто залучити відповідні державні організації, зокрема Український інститут національної пам'яті та Державне агентство розвитку туризму України. Маршрути варто будувати, ураховуючи особливості локацій трагічних подій і пам'ятаючи, що на окремих маршрутах буде недоцільним формування будь-яких атракцій.

Використовуючи вагомий туристичний потенціал України, надалі слід активно розвивати туризм задля забезпечення збалансованого гармонійного розвитку території та сприяння збереженню природних ресурсів. Відповідно до цього варто поставити такі завдання [14, с. 14]: розширення цільової аудиторії, зокрема іноземної, для подорожей Україною; активний розвиток надання туристичних послуг; формування нових можливостей для працевлаштування в туристичній або суміжних галузях; збільшення ВВП, ураховуючи туристичну частку його структури; відновлення та вдосконалення туристичної інфраструктури навколо туристичних локацій; сприяння активному надходженню коштів від розвитку сфери туризму до бюджетів різних рівнів; удосконалення системи управління туризмом у регіонах країни; розвиток місцевого малого та середнього підприємництва; залучення інновацій у туристичну сферу; розвиток інформаційної обізнаності потенційної цільової аудиторії про регіональну туристичну привабливість та України загалом; робота над покращенням туристичного іміджу України на міжнародній арені; формування належних умов для людей з інвалідністю, особливо з вадами зору, слуху, опорно-рухового апарату тощо [14, с. 14].

Доцільною видається рекомендація туристичному бізнесу щодо ефективного використання часу «простою» [10, с. 142]: підвищення кваліфікації працівників шляхом дослідження цифрових інструментів, вивчення іноземних мов, ознайомлення із соціальним і фандрайзинговим маркетингом, європейським досвідом розвитку туризму після завершення воєнних дій; налагодження взаємовідносин зі стейкхолдерами; удосконалення роботи наявних і створення нових кластерів; оформлення грантових заявок і бізнес-планів на отримання фінансування від міжнародних інвесторів. Цьому сприятиме взаємодія освітніх закладів, представників державних органів влади та громадських організацій.

Висновки. У воєнний період внутрішній туризм є основою туристичної галузі України. Сьогодні мандрівка є способом відпочинку, психологічного розвантаження як для захисників, так і пересічних громадян. Серед тенденцій у вимогах потенційних туристів щодо умов подорожей виділено такі: збільшення бронювань у сфері санаторно-оздоровчого відпочинку, соло-турів або сімейних поїздок; значне зменшення групових турів; звуження часових меж планування подорожі; обмежений пляжний і пішохідний туризм; безперерйна наявність світла та зв'язку, води – ключові вимоги до закладу розміщення; уникання або мінімізація режимних об'єктів і військових частин на маршруті; наявність бомбосховища та укриття на випадок повітряної тривоги.

Візний туризм характеризується певною активністю. Проте серед туристів переважають журналісти, делегації, громадські активісти, представники урядових чи неурядових організацій, волонтери та родичі українців. Вони користуються послугами туристичної сфери (місця розміщення, транспорт, заклади харчування, мовний супровід). Це сприяло появі таких різновидів туризму, як волонтерський і солідарний. Мета солідарного туризму – усвідомлена підтримка місцевих громад і локальних бізнесів. Волонтерський і солідарний туризм є потрібним кроком у напрямі відновлення туристичного потоку до закінчення війни перемогою України.

Видається перспективним розвиток військового туризму (або воєнного туризму, меморіального туризму, мілітарі-туризму), суть якого полягає у відвіданні місцевості, яка пов'язана з воєнними подіями. Експерсії та тури в місця, де проходили активні бойові дії, раніше окуповані міста і села, на об'єкти, що утворилися внаслідок війни (місця масових поховань або битв, оборонні споруди тощо), будуть цікавими українським та іноземним туристам.

Україні варто і надалі брати участь у перспективних туристичних програмах кооперації, упроваджувати новітні туристичні технології та використовувати інформаційну глобальну мережу, а також застосовувати ефективні методи підготовки та підвищення кваліфікації кадрів. Це і становить перспективи подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Звіт про прямі збитки інфраструктури та непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на червень 2023 року. 60 с. *Київська школа економіки*: сайт. 2023. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/09/June_Damages_UKR_Report.pdf
2. Туризм в умовах повномасштабної війни: куди їхати, який напрям обирати та як планувати свої подорожі. *Forbes*: сайт. 20.10.2023. URL: <https://forbes.ua/lifestyle/turizm-v-umovakh-povnomasshtabnoi-viyni-kudi-ikhati-yakiy-napryam-obirati-ta-yak-planuvati-svoi-podorozhi-20102023-16759>
3. Гончарова К., Тараненко А. Рік, який все змінив назавжди. Чи існує туризм в Україні під час війни. *РБК-Україна*: сайт. 02.01.2023. URL: <https://www.rbc.ua/rus/travel/rik-kiy-zminiv-nazavzhdi-chi-isnuє-turizm-v-ukraini-pid-chas-viyni-1672509414.html>
4. Корчевська Л. Стан, особливості та перспективи туризму у воєнний та поствоєнний періоди. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Управління розвитком сфери гостинності: регіональний аспект» (м. Чернівці, 5 травня 2022 р.)*. Чернівці: Технодрук, 2022. С. 337-341.
5. Габчак Н., Габчак С. Внутрішній туризм України: тенденції, проблеми та можливості розвитку у воєнний період. *Економіка та суспільство*. 2023. № 52. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-67>
6. Що таке солідарний туризм і як розвивають галузь під час війни. *Укрінформ*: сайт. 11.06.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3720542-so-take-solidarnij-turizm-i-ak-rozvivaut-galuz-pid-cas-viyni.html#:~:text=%D0%A6%D0%B5%20%D1%82%D0%B0%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%82%2C%20%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B8%20%D0%B2,%D1%8F%D0%BA%D0%B8%D1%85%D0%BE%D1%81%D1%8C%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%83%D0%B3%2C%20%D0%BD%D0%B0%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%20%D0%B2%20%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%83>
7. Туризм під час війни. Як галузь виживає та готується до відновлення. *KyivstarBusinessHub*: сайт. 22.06.2023. URL: <https://hub.kyivstar.ua/articles/turyzm-pid-chas-viyni-yak-galuz-vyzhyvaye-ta-gotuyetsya-do-vidnovlennya>
8. Тхожевський О. В., Миронов Ю. Б. Внутрішній туризм в Україні в умовах війни та перспективи відновлення сфери туризму. *Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди «Географія та туризм» (28 лютого – 1 березня 2023 р., м. Харків)*. Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2023. С. 365-367.
9. Підтримка та розвиток агротуризму на Київщині під час війни – брифінг КОВА (відео). *КОВА*: сайт. 11.08.2023. URL: <https://koda.gov.ua/pidtrymka-ta-rozvytok-agroturyzmu-na-kyvivshhyni-pid-chas-viyni-bryfing-kova-video>
10. Рейманн М., Корнус О. Г., Венгерська Н. С., Холодок В. Д., Пацюк В. С., Паланг Х. Розвиток туристичного бізнесу прифронтових громад в умовах війни: зарубіжний та український досвід. *Регіональна економіка*. 2023. № 1. С. 136-144. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2023-1-14>
11. Скотнікова О., Корпусенко Б. Марина Хонда: Розвиток туристичної сфери – це додаткові надходження до бюджету. *Вечірній Київ*: сайт. 20.12.2023. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/92627>
12. Малярчук Н., Чірва О. Проблеми та перспективи розвитку незвичайних видів туризму на території України після закінчення російсько-української війни на прикладі військового туризму. *Economies' Horizons*. 2022. № 4(22). С. 34-42. DOI: [https://doi.org/10.31499/2616-5236.4\(22\).2022.267014](https://doi.org/10.31499/2616-5236.4(22).2022.267014)
13. Батиченко С. П., Мельник Л. В. Перспективи розвитку військового туризму в Україні. *Матеріали Міжнародного туристичного форуму «Туризм в Україні: виклики та відновлення» (м. Київ, 21-22 березня 2023 р.)*. К.: КНЕУ, 2023. С. 65-66.
14. Роїк О. Р., Недзвецька О. В. Шляхи розвитку туристичної сфери України у воєнний період. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*: зб. наук. пр. 2022. Вип. 46. С. 11-15. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8030/2022-46-2>

References

1. Zvit pro pryami zbytky infrastruktury ta nepryami vtraty ekonomiky vid ruynuvan' vnaslidok viys'kovoyi ahresiyi Rosiyi proty Ukrayiny stanom na cherven' 2023 roku [Report on direct damage to infrastructure and indirect losses to the economy from destruction as a result of Russia's military aggression against Ukraine as of June 2023] (2023, Oct 20). *Kyiv School of Economics*: Website. Retrieved from https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/09/June_Damages_UKR_Report.pdf [in Ukrainian].
2. Turyzm v umovakh povnomasshtabnoyi viyny: kudy yikhaty, yakuu napryam obyryaty ta yak planuvaty svoiy podorozhi [Tourism in conditions of full-scale war: where to go, what direction to choose and how to plan your trips] (2023). *Forbes*: Website. Retrieved from <https://forbes.ua/lifestyle/turizm-v-umovakh-povnomasshtabnoi-viyni-kudi-ikhati-yakiy-napryam-obirati-ta-yak-planuvati-svoi-podorozhi-20102023-16759> [in Ukrainian].
3. Honcharova, K., & Taranenko, A. (2023, Jan 02). Rik, yakyy vse zminyv nazavzhdy. Chy isnuє turyzm v Ukrayini pid chas viiny? [The year that changed everything forever. Does tourism exist in Ukraine during the war?]. *RBC-Ukraine*: Website. Retrieved from <https://www.rbc.ua/rus/travel/rik-kiy-zminiv-nazavzhdi-chi-isnuє-turizm-v-ukraini-pid-chas-viyni-1672509414.html> [in Ukrainian].
4. Korchevska, L. (2022). Stan, osoblyvosti ta perspektyvy turyzmu u voyennyu ta postvoyennyu periody [The state, features and prospects of tourism in the war and post-war periods]. In *Materialy Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi «Upravlinnya rozvytkom sfery hostynnosti: rehional'nyy aspekt» (m. Chernivtsi, 5 travnya 2022 r.)* [Materials of

the International Scientific and Practical Conference «Managing the Development of the Hospitality Sector: Regional Aspect» (Chernivtsi, May 5, 2022) (pp. 337-341). Chernivtsi: Tekhnodruk. [in Ukrainian].

5. Habchak, N., & Habchak, S. (2023) Vnutrishniy turyzm Ukrayiny: tendentsiyi, problemy ta mozhlyvosti rozvytku u voyiennyi period [Domestic tourism of Ukraine: trends, issues and development opportunities in the war period]. *Ekonomika ta suspil'stvo – Economy and society*, 52. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-67> [in Ukrainian].

6. Shcho take solidarnyy turyzm i yak rozvyvayut' haluz' pid chas viyny [What is solidarity tourism and how does the industry develop during the war] (2023, Jun 11). *Ukrinform*: Website. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3720542-sotake-solidarnij-turizm-i-ak-rozvivaut-galuz-pid-cas-vijni.html#:~:text=%D0%A6%D0%B5%20%D1%82%D0%B0%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%82%2C%20%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B8%20%D0%B2,%D1%8F%D0%BA%D0%B8%D1%85%D0%BE%D1%81%D1%8C%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%83%D0%B3%2C%20%D0%BD%D0%B0%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%20%D0%B2%20%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%83> [in Ukrainian].

7. Turyzm pid chas viyny. Yak haluz' vyzhyvaye ta hotuyet'sya do vidnovlennya [Tourism during the war. How the industry survives and prepares for recovery] (2023, Jun 22). *KyivstarBusinessHub*: Website. Retrieved from <https://hub.kyivstar.ua/articles/turyzm-pid-chas-vijny-yak-galuz-vyzhyvaye-ta-gotuyetsya-do-vidnovlennya> [in Ukrainian].

8. Tkhozhevskyy, O. V., & Myronov, Yu. B. (2023). Vnutrishniy turyzm v Ukrayini v umovakh viyny ta perspektyvy vidnovlennya sfery turizmu [Domestic tourism in Ukraine in the conditions of war and prospects for the restoration of the tourism sector]. In *Materialy VI Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi Internet-konferentsiyi Kharkivs'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu im. H. S. Skovorody «Heohrafiya ta turyzm» (28 lyutoho – 1 bereznya 2023 r., m. Kharkiv)* [Materials of the VI All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University «Geography and tourism» (February 28 – March 1, 2023, Kharkiv)] (pp. 365-367). Kharkiv: H. S. Skovoroda KhNPU. [in Ukrainian].

9. Pidtrymka ta rozvytok ahroturyzmu na Kyyivshchyni pid chas viyny – bryfinh KOVA (video)

[Support and development of agritourism in Kyiv region during the war – KRMA' briefing (video)] (2023, Aug 11). *Kyiv Regional Military Administration*: Website. Retrieved from <https://koda.gov.ua/pidtrymka-tarozvytok-agroturyzmu-na-kyivshchyni-pid-chas-vijny-bryfing-kova-video> [in Ukrainian].

10. Reimann, M., Kornus, O. H., Venherska, N. S., Kholodok, V. D., Patsyuk, V. S., & Palanh, H. (2023). Rozvytok turystychnoho biznesu pryfrontovnykh hromad v umovakh viyny: zarubizhnyy ta ukrayins'kyy dosvid [Tourism development in frontline communities amid war: foreign and Ukrainian experiences]. *Rehional'na ekonomika – Regional economy*, 1, 136-144. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2023-1-14> [in Ukrainian].

11. Skotnikova, O., & Korpusenko, B. (2023, Dec 20). Maryna Khonda: Rozvytok turystychnoi sfery – tse dodatkovi nadkhozheniya do byudzhetu [Maryna Honda: The development of tourism is additional income to the budget]. *Evening Kyiv*: Website. Retrieved from <https://vechirnyy.kyiv.ua/news/92627> [in Ukrainian].

12. Malyarchuk, N., & Chirva, O. (2022). Problemy ta perspektyvy rozvytku nezvychnaynykh vydiv turizmu na terytoriyi Ukrayiny pislya zakinchennya rosiys'ko-ukrayins'koyi viyny na prykladi viys'kovoho turizmu [Problems and prospects of the development of unusual types of tourism in the territory of Ukraine after the end of the Russian-Ukrainian war as an example of military tourism]. *Economies' Horizons*, 4(22), 34-42. DOI: [https://doi.org/10.31499/2616-5236.4\(22\).2022.267014](https://doi.org/10.31499/2616-5236.4(22).2022.267014) [in Ukrainian].

13. Batychenko, S. P., & Melnyk, L. V. (2023). Perspektyvy rozvytku viys'kovoho turizmu v Ukrayini [Prospects for the development of military tourism in Ukraine]. In *Materialy Mizhnarodnoho turystychnoho forumu «Turyzm v Ukrayini: vyklyky ta vidnovlennya» (m. Kyyiv, 21-22 bereznya 2023 r.)* [Materials of the International Tourism Forum «Tourism in Ukraine: Challenges and Recovery» (Kyiv, March 21-22, 2023)] (pp. 65-66). K.: KNEU. [in Ukrainian].

14. Royik, O. R., & Nedzvetska, O. V. (2022). Shlyakhy rozvytku turystychnoyi sfery Ukrayiny u voyennyi period [Ways of development of the tourist sphere of Ukraine in the war period]. In *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnogo universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky* [Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Economic Sciences]: Vol. 46 (pp. 11-15). DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8030/2022-46-2> [in Ukrainian].

Надійшло 19.09.2023 р.